

Семенець О.С.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СОЦІАЛЬНА І ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ Ж. ЖЕНЕ В АСПЕКТІ ФЕНОМЕНА МАРГІНАЛЬНОСТІ

У статті розглядається життєвий і творчий шлях французького письменника середини ХХ ст. Жана Жене в аспекті феномену маргінальності. Спираючись на роботи провідних дослідників соціальної, культурної, психологічної і творчої маргінальності, обґрунтовується теза про те, що вимушена соціальна і культурна маргінальність обумовили особистісну і творчу маргіналізацію письменника. Маргінальна свідомість відбилася на всій творчості Ж. Жене (пошук нових способів творчої реалізації, вибір табуйованих тем та героїв-маргіналів, своєрідна етико-естетична концепція, ліміналізація жанрових форм тощо).

Ключові слова: Жан Жене, біографія, романи, соціальна і творча маргінальність, маргінальна свідомість.

Постановка проблеми. Творчість французького письменника Жана Жене (1910–1986) посідає особливе місце в культурному просторі ХХ століття. Скандальна біографія, гранично відверта тематика творів Ж. Жене сприяли тому, що в суспільній свідомості він став символом епатажу та співцем маргінальної (кримінальної і гомосексуальної) субкультури.

У західному літературознавчому просторі творчості Ж. Жене присвячено надзвичайно велику кількість монографій і статей (Р. Барт, Ж. Батай, К. Бонефуа, П. Бугон, Е. Вайт, А. Діші, Ж.-Б. Моралі, Ю. Місіма, Ж.-П. Сартр, Н. Фредетт та інші). Для російських літературознавців найперспективнішим напрямком дослідження виявився театральний період творчості Ж. Жене (праці І. Дюшена, Л. Долініної, С. Зенкіна, С. Ісаєва, В. Кондратовича, М. Клімової, В. Максимова, Д. Ращупкіної). Серед вітчизняних розвідок знаходимо лічені аспектні статті (К. Майстренка, Ю. Покальчука тощо). Загалом це свідчить про те, що для українського читача, принаймні на рівні осмислення створеного письменником художнього світу, творчість Ж. Жене дотепер залишається майже невідомою, що і обумовлює актуальність нашого дослідження.

Ж. Жене, без сумніву, був маргіналом в усьому, від способу життя до тематики літературних творів, і на цьому наголошують усі дослідники творчості письменника. У радянському літературознавчому просторі це визначення, що супроводжувало будь-яку згадку про автора «Дива троянди», мало відверто негативне забарвлення. «Декаданський

аморальний письменник» [9, с. 927] не вписувався у загальноприйняті літературні й естетичні норми. Епатажність, скандальність і маргінальність стали «візитівкою» Ж. Жене. Упорядники книги «Чотири кроки в маренні: Французька маргінальна проза першої половини ХХ століття», В. Кондратович і М. Клімова, помістили до збірки роман Ж. Жене «Керель із Бресту» поряд із творами Л. Арагона, Ж. Батай і П. Луїса, мотивуючи свій вибір тим, що «прагнення митця за межі соціуму, потяг до маргінальності, життєвого і творчого ризику цілком зрозумілий і природний, бо, переступаючи ці межі, він наче здійснює своєрідний обряд ініціації, посвячення в ... генії» [8, с. 23]. Таким чином, мотивація маргінальної спрямованості творчого доробку Ж. Жене у дослідників різна, втім у вихідній тезі твердження вони сходяться одностайно.

Постановка завдання. Мета роботи – виявити роль маргінальної свідомості у формуванні естетики та художнього світу Ж. Жене, розглянувши творчість письменника в аспекті феномену маргінальності,

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття маргінальності (від лат. *margo* – край, межа) традиційно використовується в соціальній філософії та соціології для аналізу межового стану особистості по відношенню до певної соціальної спільноти, що накладає відбиток на психіку й спосіб життя індивідуума. Хоча феномен маргінальності має достатньо тривалу історію, його активне осмислення почалося в модерністську й постмодерністську епоху. Категорія мар-

гінальності вперше була введена американським соціологом Р. Парком. Він називав маргіналами так званих «культурних гібридів, що балансували між домінуючою в соціумі спільнотою, що ніколи повністю їх не приймала, і групою, з якої вони виділились. Тобто під таке визначення підпадали люди, що існували «на межі двох культур, двох середовищ, двох систем цінностей» [1, с. 58], одночасно знаходилися на межі панівної соціокультурної системи й свідомо брали участь у житті обох світів, що ніколи не збігатимуться. Така позиція породжувала відчуття соціальної й психологічної відірваності, утвердження сприйняття себе як вигнанця, вічно самотньої особистості. Чикагська школа (Е. Дюркгейм, Р. Парк, Е. Стоунквіст та інші) у своїх дослідженнях здебільшого зверталася до проблеми культурної маргінальності. Соціальний же аспект цього явища розробляв Г. Зіммель, який уперше розглянув соціальний тип «чужинця» як соціальну універсалью. Однак подальші дослідження в галузях соціології, психології, культурології, політології, філософії, антропології і надзвичайний інтерес до проблеми маргінальності у сьогоденні довели, що культурна й соціальна маргінальність – лише окремі види маргінальності, поряд із особистісною, структурною, рольовою, творчою та іншими. Це дає змогу Л.М. Банніковій говорити про ширше розуміння маргінальності як «універсального культурного феномену, що коріниться в групових умовах людського існування» [2]. Цієї точки зору дотримується й А. І. Атоян, який виділяє весь комплекс знань стосовно маргінальності в окрему галузь знань – соціомаргіналістику, зауважуючи, що «як явище багатоаспектне і за своїм визначенням межове, маргінальність як предмет гуманітарного дослідження виходить за чіткі межі окремо взятої дисципліни» [1, с. 29].

Більшість визначень терміна маргінальності в галузях соціології, культурології, психології носять дещо негативний характер, проте в сучасних розвідках є точка зору, яка акцентує соціальну, евристичну та онтологічну цінність маргінальності. Так, В. Тернер у роботі «Символ і ритуал» [14, с. 188] звертає увагу на те, що нові соціальні структури і відносини виникають лише на периферії старих структур, а їх становлення відбувається при переході через хаотичний стан, у час, коли змінюються норми й цінності, а отже, формуються нові сталі системи. М. Еліаде, у свою чергу, підкреслює, що лімінальне положення супроводжує людину протягом всього життя і є запорукою її розвитку, а «саме існування розриву

й переходу лежить в основі релігійного життя» [5, с. 176].

Загостренню інтересу до феномену маргінальності у ХХ столітті сприяли роботи представників французького структуралізму, що широко послуговувалися термінами «маргінальний суб'єкт», «маргінальний простір», «маргінальне існування», що виникло «у проміжку між структурами». Представники сучасної філософської думки протиставляли знесобленню свідомості, здатності оперувати тільки загальноприйнятими поняттями, наслідуванню лише культурних стандартів, стереотипів і норм сферу інтуїтивного і несвідомого, що стає вмістилищем «іншого» – нерозкритої субстанції, яка перебуває за межами свідомості і робить людину «не тотожною самій собі» [12, с. 216].

Інтерес до проблеми «іншого», що простежується від традиції М. Бахтіна до робіт Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ж. Лакана, М. Фуко визначив специфіку сприйняття маргінальності як гарантії внутрішньої і творчої свободи, естетичної самоідентифікації художника. Спираючись на дослідження Г. Тульчинського [13], можемо окреслити основні риси, притаманні маргінальній ментальності, що знаходить своє відбиття у творчості. Це тотальне пародіювання і травестування, привернення уваги до теми смерті і її значення, загострення інтересу до різних соціальних девіацій, маргіналів, сексуальної свободи, гомосексуальності, транссексуальності та інших форм їх вияву. У літературі головною рисою художньої маргінальної свідомості можна вважати різноплановість обдарування, ускладнення в самоідентифікації творчого суб'єкта, наявність масиву різнопланових починань.

При дослідженні постагі Ж. Жене у просторі маргінальності та його свідомої маргіналізації (під цим визначенням розуміємо «об'єктивний чи суб'єктивний рух людини чи соціальної групи до стану маргінальності» [11, с. 6]) ми спираємось на роботи таких західних дослідників, як М. Еліаде, Р. Парк, В. Тернер, М. Фуко, А. Фарж, російських – А. Атоян, Л. Баннікова, І. Биховська, М. Дедюліна, В. Горбачова, С. Гурін, І. Ільїн, А. Оганов, С. Скоринін, Є. Старіков, Г. Тульчинський, А. Усманова та інші, вітчизняних – Л. Бевзенко, М. Новикова, А. Свящук, Т. Шеховцова, М. Шульга.

Маргінальна свідомість формується за наявності як зовнішнього конфлікту (реального чи вигаданого зіткнення з навколишнім світом), так і внутрішнього протиріччя, що спричинене неможливістю самореалізації у даному варіанті. Цінність такого явища для філософії полягає в розвитку

нового типу мислення, відмінного від домінуючих у ту чи іншу епоху правил раціональності, що нерідко викривали суперечності і парадокси магистрального напрямку розвитку культури. До представників культурної маргінальності, що стала запорукою оригінальності для творчої особистості, прийнято зараховувати таких мислителів, як А. Арто, Ж. Батай, Ф. Ніцше, Л. фон Захер-Мазох, С. Малларме, маркіз де Сад. В. Тернер зазначав: «Пророки і художники мають нахил до лімінальності і маргінальності, це «обміжні люди», котрі із пристрасною відвертістю намагаються звільнитися від кліше, пов'язаних із статусом і виконанням відповідної ролі. <...> Лімінальність, маргінальність і найнижче положення в структурі – умови, в яких часто народжуються міфи, символи, ритуали, філософські системи і витвори мистецтва» [14, с. 198].

Соціальна і психологічна маргінальність, усвідомлення Ж. Жене себе як людини зайвої і абсолютно самотньої почалися вже в ранньому дитинстві. Майбутній письменник народився 19 грудня 1910 року в Парижі. Ніяких відомостей про батька не збереглося. Матір же, 22-річна гувернантка Каміла Габріель Жене, залишила семимісячного сина у сиротинці. У 1919 році, встигнувши народити ще одну дитину, вона померла від «іспанки». Ж. Жене ніколи не зустрічався з матір'ю, проте, як свідчать його прозові твори, йому завжди не вистачало саме материнського тепла («Якась пронизлива мрія, що жевріла в глибині мого «я», а не десь на узбіччі мого розуму, розродилася думкою, що жінка, яку я щойно зустрів, моя мати» [7, с. 22]).

Одразу після оформлення необхідних паперів майбутнього письменника віддали на виховання в селянську родину Реньє у Морвані, де він і прожив до 13 років і отримав досить суворе католицьке виховання. 1916 року Ж. Жене віддали до сільської школи, початковий курс якої він на відмінно закінчив у 1923 році. Більше до навчання він не повернувся, а шкільний сертифікат був єдиним документом про освіту за все життя талановитого письменника. Пізніше, за свідченнями А. Діші, у жовтні 1924 року, Жана влаштували учнем до друкарні в Еколь д'Аламбер неподалік Парижу. Та вже за 10 днів хлопець утік. Його знайшли в Ніцці і переправили до Дитячого опікунського притулку в столицю. Так у підлітка починаються постійні проблеми із законом і поневіряння.

У квітні 1925 року Жана Жене віддають в учні і прислужники в будинок сліпого композитора Рене де Бюкселя, звідки за розтрату певної

суми грошей і повторну втечу його переводять до Центру догляду за дітьми для психомедичного обстеження. Діагноз психіатра «певний ступінь дебільності і розумової нестабільності» надовго вкарбувався у пам'ять письменника, а набагато пізніше, у 1948 році, у статті «Малолітній злочинець» Ж. Жене так пояснить вирок лікаря: «Якщо у вас не виходить завоювати дітей, то ви можете їх лікувати, адже у вас є психіатри. Їм достатньо поставити кілька простих питань, що ставилися вже сто разів. Якщо завданням психіатра є змінення моральності дитини, до якої моральності вони повинні її привести?.. я знаю, мова йде про загальноприйнятну моральність, і психіатри виплутуються з цієї ситуації, називаючи дитину неповноцінною» [6, с. 44].

За А. Фаржем [15], маргінальність не може виникнути без різкого реального чи вигаданого зіткнення з оточуючим світом. Як ми бачимо з короткої біографічної довідки, із самого дитинства Ж. Жене опинився на периферії суспільства. Виховуючись на пригодницьких романах, відчуваючи себе зайвим у родині й суспільстві, хлопчик прагне подорожувати і починає красти, аби втілити свої наміри у життя. Романтичність підлітка, його прагнення свободи були витлумачені психологами Ради з нагляду за неблагополучними дітьми як прояв істинної природи байстрюка, і після декількох втеч із Центру й кількох арештів у 1926 році суд вирішує віддати злісного правопорушника до виправної сільськогосподарської колонії для малолітніх злочинців Метре. Отже, маргіналізація Ж. Жене відбулася шляхом насильницького витіснення за межі законності.

Сам письменник пізніше в численних інтерв'ю, статті «Малолітній злочинець» і в романі «Диво про троянду» зізнається, що саме ця в'язниця зробила з нього переконаного злочинця і гомосексуаліста: «<...> тому що ця в'язниця є у мені самому і складається із клітин моїх тканин» [18, с. 33].

У Метре Ж. Жене пристосовувався до нового оточення, заглиблювався у життя прошарку, що перебував за межами цивілізованого суспільства, яке зреклося його. Живучи за законами підліткового кримінального світу, майбутній письменник починає заперечувати той світ, який його не зрозумів і відмовився від нього. У романі «Щоденник злодія» знаходимо: «Мені, покинутому напризволяще своєю родиною, здавалося цілком природним поглибити все це любов'ю до хлопчиків, а цю любов посилити злодійством, а злодійство – злочинном або ж співучастю у злочині. Себто, я рішуче відкидав світ, що відкинув мене» [7, с. 97],

або у «Поховальній церемонії»: «<...> піднісши себе до рівня чесноти, що годиться для мого власного вжитку і була сподом чеснот суспільних, я, як мені здається, домігся тієї моральної самотності, де до мене ніхто не приєднається. Я намагався бути зрадником, злодієм, мародером, запродавцем, повним ненависті, руйнівником, що зневажає всіх і вся, боягузом. Ударами сокири і власними криками я розсікав канати, що зв'язували мене зі світом звичної моралі, іноді методично розв'язував їх вузли. Як справжнє чудовисько, я тікав від вас, від вашого світу, від ваших міст, від ваших інституцій» [20, с. 203]. Ця цитата є своєрідною ілюстрацією до визначення із книги «50/50: Досвід словника нового мислення», за яким «маргіналами стали називати тих, хто або сам відкидав суспільство, або опинявся відкинутим ним» [15, с. 143]. Так, із долученням до андеркласу, прийняттям його норм і звичаїв, усвідомленням ставлення суспільства до найнижчого прошарку населення в період становлення своєї особистості, Ж. Жене починає ідентифікувати себе як маргінала (під особистісною ідентифікацією ми розуміємо ідентифікацію з ідеями, поглядами, світоглядами).

Перебуваючи в лімінальному становищі в ранньому дитинстві не з власної волі, Ж. Жене прийняв його й нарешті відчув себе комфортно серед інших маргіналів-злодіїв, шахраїв, повій, сутенерів, убивць. Лише в такому оточенні він міг відчувати себе вільним, не стримуватися заборонами й обмеженнями, що їх накладало суспільство. Ось чому протягом всього життя Ж. Жене прагнув не залишати свого маргінального середовища. Майже материнська, жіноча любов до чоловіків назавжди зробила письменника маргіналом для представників своєї статі.

Соціальна маргінальність як знаходження на периферії правлячого соціуму призводить до того, що людина повинна адаптуватися до умов обох середовищ, у яких перебуває, тим паче, що Ж. Жене не з самого народження опинився в кримінальному світі, а отже, повністю не приймався жодною із соціальних структур. На рівні індивідуальної психіки це спричиняє своєрідну роздвоєність особистості, що проявляється у «трансконтекстуальному синдромі» (Г. Бейтсон), який пов'язаний з одночасною втратою стабільного інтерсуб'єктивного контексту при переході із старого соціального оточення в нове й укоріненням у двох різних контекстах, а це означає для маргінального індивідууму або емоційну відстороненість, або двояке сприйняття світу. У випадку

Ж. Жене маємо лише часткове вирішення проблем взаємодії індивіда з іншими, що призводить до внутрішнього розколу особистості. Він проявляється у гомосексуалізмі й періодичному трансвестизмі (прагненні бути і чоловіком, і жінкою), почутті самотності, психологічному відчуженні, іноді неприхованій агресії, постійному бунті, у внутрішній суперечливості і непослідовності вчинків, схильності до девіацій (грабунків, проституції) і творчості (за В. Г. Ніколаєвим). Ж. Жене наче конструює свій власний (ширший і змішаний) контекст. Отже, внутрішня роздвоєність і творчий потенціал Ж. Жене сприяють «створенню ідіосинкретичної моделі більш широкого загалу, яка «вбирає» ті часткові загали, поміж якими він опинився» [10, с. 159]. Творчість же забезпечує реалізацію і структурування особистої моделі світосприймання і природний вихід із лімінального положення.

Так, вже у в'язниці Ж. Жене починає писати свою «поезію в прозі», «*chant d'amour*», романи, де возвеличує насилля, зло, зраду, оспівує красу кримінального дна й привабливість пороку у властивій і зрозумілій лише йому манері. Так, у Фресні в 1942 році він починає писати роман «Богоматір квітів», п'єсу «Висока варта» й поему «Приречений на смерть». У перервах між «відсидками», письменник-початківець знайомиться з Ж. Кокто, який першим звернув увагу на молодого літератора і оцінив талант нової зірки. Саме він познайомив Ж. Жене з С. де Бовуар, М. Жуандо, Ж.-П. Сартром. Але знов арешт (за крадіжку збірки П. Верлена «Вишукані свята»), знов тюрма. 19 серпня 1944 року в боях за визволення Парижу гине Жан Декарнен, молодий комуніст і коханець письменника. Місяць потому Ж. Жене починає роботу над романом «Поховальна церемонія», який присвячує пам'яті загиблого. У березні 1945 року письменник уже працює над новим романом «Керель із Бресту».

Виклик суспільству, провокаційна відвертість автобіографічних романів автора, що один за одним виходили у світ, привертає увагу культурного бомонду до персони Ж. Жене. Це і не дивно, адже, як показує надзвичайний інтерес до феномену маргінальності в домінуючому соціумі та величезне державне замовлення на дослідження специфіки андеркласу, найнижчі верстви суспільства завжди цікавили й турбували своєю непередбачуваністю і всеохопною свободою. Цілком погоджуємося із С. Гуріним у тому, що «маргінальність, як свідомо установка на «периферійність» по відношенню до суспільства в цілому

і його соціальних і етичних цінностей, тобто по відношенню до його моралі, завжди породжувала пильний інтерес до «суміжної моральності» [4, с. 34]. Ж. Жене, намагаючись повернути до себе якомога більше уваги, спровокувати скандал, створює навколо своєрідний ареол таємничості, і це також демонструє його особистісну маргінальність. З одного боку, в автобіографічних творах письменник оголює себе, викриває перед публікою свої найбільші вади й ніці думки, а з іншого – постійно тримає оточуючих у напрузі, іноді натякаючи, а подекуди і без сорому сповіщаючи про вигаданість багатьох фактів власної біографії з метою прославитися епатажністю. На думку Д. Бортнікова, створювати легенду зі свого минулого є привілеєм маргінального індивіда, адже для маргінала-«чужинця» характерна певна свобода завдяки відсутності спільного минулого з тими людьми й тим місцем, у яке він потрапляє. І розумний маргінал починає «творити своє минуле» [3].

Твори виходять один за одним, Луї Жуве стає у театрі п'єсу Ж. Жене «Покоївки», а трупа Р. Петі у Театрі Єлисейських полів – балет «Адам-Дзеркало» на його лібрето, К. Моріак присвячує йому статтю. Л.-Ф. Селін заявляє, що у Франції живуть лише два геніальні письменники: він сам і Ж. Жене. В. Берроуз вважає Ж. Жене й С. Беккета двома видатними новелістами. Учорашній ізгой, волоцюга й злочинець стає відомим. Видавництво «Галлімар» розпочинає публікацію повного зібрання творів письменника, тим самим проголошуючи його «класиком» уже за життя. Вступну статтю замовляють Ж.-П. Сартру, для якого це стало чудовим досвідом застосування екзистенціалізму до біографічного жанру, спробою аналізу особистості за допомогою онтологічних категорій книги «Буття і ніщо».

Прийнятий домінуючим континуумом, який нещодавно заперечував його існування, як цікаве, проте чуже явище, Ж. Жене знов опиняється на межі двох культурних світів, поступово відтісняючись у суспільне середовище, залишаючись за межами кримінального осередку. Він не був готовий до такого виру подій, до публічності, до занадто прискіпливого інтересу до свого життя, якого був позбавлений раніше. Новоспечена зірка відверто глузувала із суспільства з його показною моральністю, хизувався своїм гомосексуалізмом і продовжував красти дрібниці в домах, куди його запрошували. Уже сформована маргінальна ментальність змушує його шукати нові шляхи до лімінального стану. Залишаючи прозову творчість, на

довгі шість років Ж. Жене зникає з літературного обр'ю, мотивуючи своє творче мовчання тим, що Ж.-П. Сартр і Ж. Кокто вже все про нього сказали і йому нічого додати.

Подолати особистісну кризу письменникові допомагає звернення до драматургії. Між 1955 і 1961 роками він пише п'єси «Балкон» (1955), «Вона» (1955), «Негри» (1956), «Ширми» (1957), де намагається виразити все, що не встиг сказати про світ у своїх романах. Публікація цих творів ставить письменника в один ряд з найкращими тогочасними драматургами. У цей період Ж. Жене пише й короткі, але змістовні есе про мистецтво. Звернення до театру, у теоретичному обґрунтуванні засад якого чітко простежується «інакомислення», прагнення відмежуватися від провідних театральних теорій того часу, призводить до поновлення пильного інтересу до особи письменника. Декілька років Ж. Жене працює над утіленням грандіозного задуму – циклу з семи театральних п'єс, – проте, дізнавшись у 1964 році про самогубство молодого акробата і свого коханця Абдали, якому присвятив «Канатохідця», оголошує найближчим друзям про намір назавжди полишити літературну діяльність, що вивела його з положення соціального маргінала.

Із 1968 року Ж. Жене починає активно займатися політикою, якою цікавився завжди. Прагнучи остаточної маргіналізації, він бере участь у численних мітингах, демонстраціях, акціях протесту, виступає на захист американських «Чорних пантер», палестинців, «Червоних бригад», французької соціалістичної партії, протестує проти арешту Анжели Девіс, війни в Алжирі й ізраїльської окупації палестинських земель. Ж. Жене оголошують антисемітом, проте відверто цькувати ніхто не наважується, адже серед його соратників С. де Бовуар, Д. Болдуїн, М. Дюрас, М. Фуко та інші «ліві» письменники і філософи зі світовим ім'ям. Цей бунт проти суспільства, підтримка «інакомислення» відкидає письменника за межі панівного континууму до кінця життя.

Помер письменник 15 квітня 1986 року. За заповітом його поховали в Марокко на скелі над морем. З одного боку розташована в'язниця, з іншого – будинок розпусти. Парадоксальним є те, що злодій, що стільки років провів у в'язницях, був офіційно «канонізований» саме міністром культури Франції Жаком Лангом, який відзначив, що Жан Жене був сама свобода.

Маргінальність особистості не лише визначає долю Ж. Жене, а й дозволяє багато чого пояснити в його творчості. По-перше, характерною рисою

художників маргінальної свідомості є різноплановість дарувань, що ускладнює самоідентифікацію творчого суб'єкту, і наявність цілого масиву творчих починань. Для Ж. Жене постійний пошук себе, намагання самовизначитися в літературі вилилися в цілком вдалі розвідки в жанрах прози, драматургії, поезії, кіно, журналістики. Навіть для свого прозового доробку письменник обрав своєрідний лімінальний жанр autofiction, який знаходиться на межі автобіографічних і художніх жанрів. На думку В. Ніколаєва, це пояснюється вже згаданим нами вище «трансконтекстуальним синдромом», що проявляється в специфічності продукованого маргіналом «творчого продукту». Для маргінальної культурної творчості характерна вільна комбінаторика, тобто довільне змішання елементів різних культур та етнічних стилів, поєднання класики з порнографією, високого і низького, елітарного і масового. Всі перелічені риси наявні у творчості Ж. Жене.

По-друге, маргінальній ментальності особистості властива іронія (у Ж. Жене проявляється в усіх його творах), що відображає конфлікт зі світом стандартизованих, нормативних форм («Відлучений через своє народження і свої нахили від укладу суспільного світу, я не бачив у ньому розмаїття. Я захоплювався бездоганною послідовністю, з якою він мене відкидав. <...> Нині я наважуюся долучитися до нього, показати, що торкаючись його, ображаю тих, із кого він складається» [7, с. 205]). Оповідач із його автобіографічних романів наче зверхньо дивиться на читача, який є представником іншого соціуму, інших моральних засад. Це один із наслідків маргіналізації як потужного джерела десакралізації, секуляризації, розвінчання світу, його формальної раціоналізації і тепер ворожих авторові моральних засад і псевдоцінностей. Перебуваючи в тенетах етичних норм, звичайна людина не може стати по-справжньому вільною, а він, ув'язнений, кинутий на дно суспільства, має право сам обирати свій шлях, керувати власним життям і смертю, або, навіть, життям інших. За підірванням канонів і сумнівами щодо загальноприйнятих законів і надбань морального й релігійного суспільства слідує конструювання свого, нового життєвого світу, із власною мораллю й релігією. У наступних розділах ми детальніше розглянемо специфіку маргінального світосприймання Ж. Жене.

Творча маргінальність Ж. Жене проявляється не лише в епатажності, складності самоідентифікації, специфічному стилі, жанрах, а й у тематиці й образній системі його творів. Усі

герої романів письменника опиняються в просторі маргінальності, точніше сказати, у творах зовсім не фігурує суспільне середовище. Перебуваючи на периферії суспільства, в тюрмі, колонії, кублі, вони обирають або позицію бунтівника, що іде проти системи (Аркамон, Керель, Сніговий Ком), або – пристосуванця, який маневрує на межі двох світів, готовий запродатися поліції чи нацистам, видавши їм своїх спільників і товаришів по ремеслу (Нотр-Дам, Рітон, Дівіна, Мін'йон). Остання ближча оповідачу, оскільки її вибирає і він сам, аби досягти ще більшої маргінальності. До того ж, всі герої Ж. Жене балансують на межі життя і смерті. Танатологічні мотиви домінують у прозі й драматургії письменника, що властиве маргінальній свідомості автора, який переживає стан такої лімінальності як явище повсякденне.

Наскрізним мотивом, що простежується в усій творчості Ж. Жене, є самотність. Головні герої його романів, прототипом яких є сам письменник, часто – маргінали в маргінальному світі, однаки, що «будували своє життя день за днем, можна сказати, камінь за каменем, щоб вийшла фортеця, нечутлива до ударів людей» [18, с. 57]. Пасивні гомосексуалісти, повії-трансвестити, злодії-невдахи, яким не вистачило сміливості скоїти по-справжньому «гідний злочин» – убивство, усі вони знаходяться на узбіччі кримінального світу й ніколи не потраплять до кола обраних. Звідси й самотність, що є постійним супутником Кереля, Дівіни, Жана із «Щоденника злодія», «Дива про троянду» і «Поховальної церемонії».

Висновки. Отже, з огляду на все вищезазначене можемо зробити висновок про маргінальну ментальність, всебічну маргінальність і свідому маргіналізацію Ж. Жене, що наклала відбиток на його життєвий і творчий шлях. Саме маргінальна ментальність визначила особисту і художню біографію письменника, зумовила специфіку його художнього світу. Намагання утвердитися в обох континуумах, суспільному і маргінальному, призвело до своєрідного роздвоєння його особистості на «я» реальне і «я» вигадане, що породжувало величезну кількість міфів навколо персони Ж. Жене. Це пояснює і складність у визначенні місця Ж. Жене в тогочасному мистецькому просторі, бо його творчість поєднує в собі риси багатьох провідних течій літератури ХХ століття, суттєво відрізняючись від кожної.

Спочатку вимушена, а пізніше добровільна лімінальність, що домінує в усіх сферах діяльності письменника, постійне маневрування на

межі реального і вигаданого, правди і брехні, взаємозамінність святого і нищого, добра і зла, краси і потворності в його етико-естетичній концепції, зробили Ж. Жене однією з найзагадковіших постатей у французькій літературі першої половини ХХ століття.

Список літератури:

1. Атоян А.И. Социомаргиналистика. Луганск: Ред. изд. отдел ЛИВД МВД Украины, 1999. 456 с.
2. Банникова Л.М. Маргинальность как социально-патологическая форма адаптации населения к меняющимся условиям жизни (К постановке проблемы). Ползуновский альманах. 2000. № 2. URL: <http://elib.altstu.ru:8080/Books/books-mode=1&source=11546103544671191.html>.
3. Бортников Д.С. Взаимопроникновение литературы и реальности в ХХ веке. Раздел 2. Революция в человеке и человек в революции. Лекция № 9. Постмодернизм, как попытка анонимного творчества. URL: <http://www.uic.ssu.samara.ru/~samvu/litera/le9-2.htm>.
4. Гурин С.П. Проблемы маргинальной антропологии. Саратов: Издательский центр Саратовского гос. социально-экономического ун-та, 1999. 182 с.
5. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і Андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 592 с.
6. Жене Ж. Малолетний преступник // Театр Жана Жене; [Сост. В. Максимова, коммент. Л. Долининой и В. Максимова]. СПб.: Гиперион; Гуманитарная Академия, 2001. С. 33–48.
7. Жене Ж. Щоденник злодія: Роман / [пер. з фр. О. Жупанського]. К.: Юніверс, 2004. 304 с.
8. Климова М. Степень риска // Четыре шага в бреду: Французская маргинальная проза первой половины ХХ века / [пер. с фр., сост. и пред. М. Климовой и В. Кондратовича]. СПб.: Гуманитарная Академия, 2000. С. 5–26.
9. Краткая литературная энциклопедия: Т. 2: Гаврилюк – Зюльфиگار Ширвани / Гл. ред. А.А. Сурков. М.: Сов. энцикл., 1964. 1056 стб.
10. Николаев В.Г. Проблема маргинальности : ее структурный контекст и социально-психологические импликации // Социальные и гуманитарные науки. Серия 11: Социология. М.: ИНИОН РАН, 1998. № 2. С. 156–172.
11. Скорынин С.Л. Феномен маргинальности в современном российском обществе: автореф. дис. ... канд. филос. наук. М., 2009. 22 с.
12. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины: Энциклопедический справочник / [Коллект. автор ; науч. ред. и сост. И.П. Ильин, Е.А. Цурганова]. 2-е изд., исправ. и дополн. М.: Интрада – ИНИОН, 1999. 319 с.
13. Тульчинский Г.Л. Слово и тело постмодернизма. От феноменологии невменяемости к метафизике свободы. Вопросы философии. 1999. № 10. С. 35–53.
14. Тэрнер В. Символ и ритуал: перевод с англ. М.: Наука, 1983. 278 с.
15. 50/50: Опыт словаря нового мышления / [под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева]. М.: Прогресс; Париж: Пайо, 1989. 558 с.
16. Genet J. Haute surveillance: (Nouvelle version). Paris: Gallimard, 1993. 111 p.
17. Genet J. Journal du Voleur. Paris, Gallimard, 1949. 320 p.
18. Genet J. Miracle de la rose // Oeuvres completes de Jean Genet. II. Paris, Gallimard, 1952. 223 p.
19. Genet J. Notre-Dame des Fleurs Lyon: Barbezat-L'Arbalète, 1948. 383 p.
20. Genet J. Pompes Funèbres. Paris, Gallimard, 1953. 307 p.
21. Genet J. Querelle de Brest. Paris, Gallimard, 1953. 247 p.
22. Moraly J.B. Jean Genet, la vie ecrite. Paris: Editions de la difference, 1992. 352 p.

СОЦИАЛЬНАЯ И ТВОРЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ Ж. ЖЕНЕ В АСПЕКТЕ ФЕНОМЕНА МАРГИНАЛЬНОСТИ

В статье рассматривается жизненный и творческий путь французского писателя середины XX века Жана Жене в аспекте феномена маргинальности. Опираясь на работы ведущих исследователей в области социальной, культурной, психологической и творческой маргинальности, доказывается тезис о том, что вынужденная социальная и культурная маргинальность обусловили личностную и творческую маргинализацию писателя. Маргинальное сознание определило творчество Ж. Жене (поиски новых способов творческой реализации, выбор табуированных тем и героев-маргиналов, своеобразная этико-эстетическая концепция, лиминализация жанровых форм и прочее).

Ключевые слова: Жан Жене, биография, романы, социальная и творческая маргинальность, маргинальная ментальность.

SOCIAL AND ARTISTIC NATURE OF JEAN GENET IN THE ASPECT OF THE PHENOMENON OF MARGINALITY

In the article we will describe life and artistic career of a French writer Jean Genet (mid 20th century) in the aspect of the phenomenon of marginality. Relying on the works of leading researchers in the field of social, cultural, psychological and creative marginality, we prove the thesis that forced social and cultural marginality shaped personal and artistic marginalisation of the writer. The marginal consciousness has had an imprint on all creative works of Jean Genet (search of new ways of creative realisation, choice of taboo topics and marginal characters, unique ethic and esthetic concepts, marginalisation of genre styles).

Key words: Jean Genet, biography, novels, social marginality, artistic marginality, marginal consciousness.